

FERSAH

(فرسخ)

Eskiden kullanılan
bir yol mesafesi ölçüsü.

Farsça **ferseng** kelimesinden Arapça'ya geçmiştir. Kelime Ermenice'de **hrasah**, Süryânîce'de **prasaḥā**, Pers dilinde **frasang**, Herodot ve Xenophon'da "παρσάγγης" şeklinde geçmektedir.

Kāmūs-ı Osmânî'de 3 mil uzunluğunda mesafeye 1 fersah denildiği kayıtlıdır. 1 fersah İran'da, atın normal yürüyüşüyle 1 saatte gittiği mesafe karşılığı kullanılmakta olup bu da 6000 zirâ (6,23 km.) yapmaktadır. Arap fersahı ise "fersah-ı tülî, fersah-ı sathî, fersah-ı cismî" olmak üzere üçe ayrılıyor. Bunlardan fersah-ı tülî 3 mile eşit olup (12.000 tülî zirâ) her mil 40 Mısır el arşını kadardı. Mısırlılar'ın el arşını ise 49,875 cm. uzunluğunda olup bu da 4 şer'i arşına yani bir kulaça (bâ') karşılık. Dolayısıyla 3 mil 5,985 km. etmekteydi. Fersah-ı sathî ve fersah-ı cismî alan ölçüleri olarak kullanılmakta olup sathî m², cismî ise m³ cinsinden değerlendirilmektedir.

Fersah eski Türk devletlerinde ve Moğollar'da da görülmektedir. Nitekim Gazan Han zamanında (1295-1304) haberleşme teşkilâtında yapılan yeni düzenlemede, yollar üzerinde her 3 fersahta bir 15 beygirin bulunduğu istasyonlar kurulması ve postacıların 24 saatte 30-40 fersah yol almaları planlanmıştı. Hatta hızlı postacıların 60 fersah gidebilecekleri düşünülmüştü. Osmanlılar'da da genellikle Arap fersahı geçerli olmuş ve yollarda iki konak arası veya şehirler arası mesafe belirtilirken saatin yanı sıra fersah tabiri de kullanılmıştır. Nitekim 1863'te yeni yapılan veya tamir edilen yolların uzunluğu 360 fersaha ulaşıyordu.

1 fersah denizcilikte 3 deniz mili yani 5,570 km. karşılığı kabul edilmektedir. İngiliz fersahı 5,569 km., İspanyol âdi fersahı 5,607 km., kraliyet fersahı 7,066 km., İsviçre fersahı 4,480 km., posta fersahı 3,898 km., âdi kara fersahı 4,445 kilometredir. Amerika Birleşik Devletleri'nin güneybatı bölgelerinde İspanyollar'ın yaptıkları ilk topografya çalışmalarında kullandıkları kara fersahı ise yaklaşık 2,63 mile karşılıktır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, "Fersah" md.; Mehmed Salâhî, *Kāmūs-ı Osmânî*, İstanbul 1313-22, II, 184; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı ve Yol Sistemi* (doçentlik tezi, 1982), İÜ Ed.Fak. Ktp., nr. TE 32, s. 13, 169-170; W. Hinz, "İslâm'da Ölçü Sistemleri" (trc. Acar Sevim), *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 5, İstanbul 1990, s. 74, 76; a.mlf., "Farsakh", *El²* (İng.), II, 812-813; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXI, 166, 167; Pakalın, I, 609; Cl. Huart, "Fersah", *IA*, IV, 574; "Fersah", *ABr*, VIII, 535.

YUSUF HALAÇOĞLU

FERSAN, Refik

(1893-1965)

Ünlü Türk bestekârı
ve tanbur virtüözu.

İstanbul Şehzadebaşı'nda doğdu. Asıl adı Refik Şemseddin'dir. Soyadı kanunundan sonra Fersan soyadını aldı; ancak nüfus belgelerinde adı Ahmed Refik diye geçmektedir. Babası Maliye Nezâreti Düyûn-ı Mütferrika Kalemi müdürü müşkişinas Hâfız Mehmed Şemseddin Bey, annesi Makbûle Hanım'dır.

Henüz bir yaşında iken babası ölünce, ailece teyzesinin oğlu Mâbeyinci Fâik Bey'in Bebek'teki yalısına taşındırlarsa da iki yıl sonra Beşiktaş'ta bir konağa nakledildiler. Öğrenimine yedi yaşlarında Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde başlayan Refik Şemseddin, 9 Mart 1907 tarihinde çıkan yangında okulun yanması üzerine bir müddet Robert College'e devam etti. Mekteb-i Sultânî tamir edilerek 1908'de yeniden öğrenime açılınca mektebine dönüp buradan mezun oldu. Bu yıllarda okulun hocaları Tevfik Fikret ve Ahmed Râsim gibi ünlü kişilerden özel olarak aldığı Türkçe ve edebiyat dersleri onun ayrıca edebî bakımdan yetişmesini sağladı. II. Meşrutîyet'in ilânından sonra ailesiyle birlikte İskenderiye'ye gitti. Bir buçuk yıl kadar süren bu Mısır seyahatinin ardından 1910'da İstanbul'a döndü. 1913'te Fâik Bey'in kızı Fâhire ile evlenerek aynı yıl ailesiyle beraber Cenevre'ye gitti.

Cenevre'de başladığı kimya öğrenimini kimyevî maddelerin sağlığına zarar vermesi sebebiyle iki sömestr kadar devam ettirebildi. İsviçre'de bulunduğu sürede içinde hocası Tanbûrî Cemil Bey'in tavsiyesine uyarak Türk müzikisi dışında hiçbir müzik ile ilgilenmedi ve özellikle tanbur üzerindeki çalışmalarına yoğunluk verdi.

1917 yılında İstanbul'a dönünce açılan imtihanı kazanıp Dârüelhan'da tanbur hocalığı görevine başladı. İki yıl sonra da Muzika-i Hümayûn'daki imtihanı birincilikle kazanarak yüzbaşı rütbesiyle Muzika-i Hümayûn İncesaz Heyeti serâzende muavini olarak buraya tayin edildi. Cumhuriyet'in ilânının ardından Muzika-i Hümayûn'un tasfiyesiyle saraydaki müzik kadrolarının Ankara'ya alınması üzerine 1924'te rütbesi binbaşılığa yükseltilerek Riyâseticumhur Müzik Heyeti Alaturka Kısmı muallimi sıfatı ile görevini sürdürdü ve incesaz heyeti şefliği de yaptı. Birçok defa istifa etmesine rağmen vazifesini üç yıl devam ettirdi. Ocak 1927'de hanımının rahatsızlığı sebebiyle İstanbul'a döndü ve 25 Mayıs 1927 tarihinde hem Riyâseticumhur İncesaz Heyeti'nden hem de ordu-daki görevinden ayrıldı. Aynı yıl yayına başlayan İstanbul Radyosu'nda aldığı görev, Ekim 1938'de bir grup arkadaşlarıyla birlikte Ankara Radyosu'na tayin edilinceye kadar devam etti. 1938-1950 yılları arasında tanbur sanatçısı ve hoca olarak Ankara Radyosu'nda çalıştı. Aynı zamanda Türk müziği yayınları şefliği görevini de yürüttü. Bu arada Mısır (1928), Yunanistan (1929, 1931, 1937), Macaristan (1934) ve Irak'ta (1935) konserler verdi. 13 Mayıs 1948 tarihinde Şark müzikisi mütehasşis müşaviri sıfatı ile Şark Müzikisi Konservatuarı'nı kurmak üzere Suriye'ye davet edildi. Konservatuarı kurduktan kısa bir süre sonra çıkan Suriye-İsrail savaşı yüzünden İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. 1950 yılında tekrar çalışmaya başladığı İstanbul Radyosu'ndaki görevinden yaş haddi sebebiyle 1957'de emekliye ayrıldıysa da söz-

Refik Fersan

leşmeli olarak radyoya devam etti. Bu arada İstanbul Belediye Konservatuarı İcra Heyeti'nde ve İstanbul Belediye Konservatuarı Tarihî Türk Müsiki Eserlerini Tasnif ve Tesbit Heyeti'nde görev yaptı. Bu çalışmalarını daha sonra icra heyeti şefliği, tasnif ve tesbit heyeti başkanlığıyla sürdürdü. Radyodaki sözleşmesi, 27 Mayıs 1960 İhtilâli'nden sonra İstanbul Radyosu kumandanının emriyle 1 Haziran 1960 tarihinde feshedilince İstanbul Radyosu ile ilişkisi kesildi. Gerek İstanbul gerekse Ankara radyolarında ayrıca klasik koro şefliklerinde de bulunan Refik Fersan 13 Haziran 1965'te vefat etti ve Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedildi.

Son devrin en ünlü müsikîşinasları arasında yer alan Refik Fersan icracılığı, bestekârlığı ve hocalığı ile tanınmıştır. Haftanın belli günlerinde müsikî toplantılarının yapıldığı Hekimbaşı Behçet Efendi Yalısı'nda Leon Hancıyan, Tanbûrî Cemil, Enderunlu Hâfız Hüsnü, Lavtacı Andon, Neyzen Aziz ve Hakkı Dede, Yeniköylü Hasan Efendi, Rahmi Bey, Lemi Atlı gibi müsikîşinasları tanıma imkânı buldu. Önceleri bir süre ud çalmaya çalıştıysa da daha sonra tanbura döndü. On iki yaşında iken Tanbûrî Cemil Bey'den almaya başladığı tanbur derslerine 1913 yılına kadar devam etti. Bu arada Leon Hancıyan'dan Hamparsum notasını öğrendi, usul ve nazariyat dersleri aldı. Beste denemelerine Mısır'da iken başlamışsa da esas çalışmalarına 1920'den sonra ağırlık vermiştir. Bestelediği ilk sözlü eser güftesi Fuzûlî'ye ait, "Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı?" mısraı ile başlayan kürdîli-hicazkâr şarkı (1909), ilk saz eseri de fahte usulündeki şehnaz-büselik peşrevidir.

Köklü ve sağlam bir müsikî bilgisi yanında edebiyata olan derin vukufunu bestelerinde sezmek mümkündür. Mevlî âyini, ilâhi, peşrev, medhal, saz semâisi, sirto, marş, taksim, kâr-ı nâtık, kârçe, beste, semâi ve şarkı gibi Türk müsikîsinin hemen her formunda kendi ifadesine göre 400'ün üzerinde eser veren Refik Fersan, özellikle saz eserlerinde ortaya koyduğu orijinal ve sağlam melodik yapı ile dikkati çekmektedir. Aynı zamanda iyi bir lavta sanatçısı olmakla birlikte bilhassa tanburda devrin ileri gelen üstatları arasında yer almıştır. Birçok plağa tanburu ile taksim, peşrev ve saz semâisi formunda eserler doldurmuş, çok sayıda ünlü sanatçıya

sazı ile eşlik etmiştir. Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında, eşi kemeçe sanatçısı Fâhire Hanım'la birlikte Münir Nurettin Selçuk'a refakat ettikleri konserler, müsikîşinasların hâfizalarında derin izler bırakan icralar olarak daima anılagelmiştir. Tanburda Cemil Bey ekolünün en önemli temsilcileri arasında sayılır. Saz eserlerinde Cemil Bey'in etkisi görülmekle beraber üslup sahibi bir sanatkar olarak temayüz etmesini bilmiştir. Genç sanatkar adaylarına Oscar Wilde'in, "Sanat taklidin başladığı yerde sona erer" sözünü hatırlattıktan sonra gerçek sanatkarın her şeyden önce kendine mahsus bir tavır ve üslup sahibi olmasını bilmesi gerektiğini söylemesi onun bu konudaki çalışmalarında en mühim ölçüsü olmuştur. Nağme ve duygu zenginliğiyle bezendiği gibi ayrıca halk kültürünün inceliklerini de taşıyan eserlerinde geleneklere bağlılığın yanı sıra yenilikçi bir üslup sezilmektedir. Saz eserleri içinde acem-kürdî, rast ve şedd-i araban peşrevleri, rast medhal, nikrız ve sultânîyegâh saz semâileri Türk müsikîsinin seçkin eserleri arasında yer almıştır. Güfte-beste uyuşması ve güfte taksimatı onun eserlerinde en olgun şekline kavuşmuştur.

Müsikî nazariyatı çalışmaları ile de tanınan Refik Fersan, Türk müsikîsinin son zamanlarda tamamen unutulmuş eski makamlarından selmek makamını yeniden canlandırmaya gayret etmiş, bu makamdan âyin-i şerif, beste, yürük semâi ve saz semâisi bestelemiş, ayrıca sultânî-büselik adını verdiği yeni bir makam tertip etmiştir. Dârülelhan'daki görevi esnasında dört bölümlük bir tanbur metodu ile müsikî nazariyatı kaleme almış, ancak bu eserler daha sonra kaybolmuştur. Ayrıca Şam'da bulunduğu sırada yazdığı bir başka nazariyat kitabı da kayıptır. Diğer taraftan aruz kalıplarının Türk müsikîsi usullerine uygulanması konusunda bir çalışma başlattığı, ancak bunu bitiremediği söylenmektedir. Gerek İstanbul gerekse Ankara radyolarında birçok sanatkarın yetişmesinde büyük rolü olan Refik Fersan Hamparsum notasını çok iyi bildiği için eski müsikî eserlerini inceleme imkânı bulmuş, İstanbul ve Ankara radyoları ile İstanbul Belediye Konservatuarı'nda bulunduğu yıllarda çeşitli külliyyatlar üzerinde çalışarak Hamparsum'la yazılmış birçok eseri Batı notasına çevirmek suretiyle Türk müsikîsi repertuarına büyük hizmet etmiştir.

Tasavvufî da ilgilenen ve Arûsiyye tarikatına mensup olan Refik Fersan son derece nazik ve mütevazî bir İstanbul efendisi, aşırı derecede hassas bir kişiliğe sahip iyi bir müsikî hocası idi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 244-247; Mustafa Rona, *Yirminci Yüzyıl Türk Müsikîsi*, İstanbul 1970, s. 364-373; İbrahim Kalyon, *Refik Fersan*, İstanbul 1982; Mehmet Nazmi Özalp, *Türk Müsikîsi Tarihi-Derleme*, Ankara, ts. (TRT Müzik Dairesi Başkanlığı yayınları), I, 98, 100; II, 116-119; Murat Bardakçı, *Refik Bey... Refik Fersan ve Hatıraları*, İstanbul 1995; Baki Süha Ediboğlu, "Fersan Ailesi Arasında", *Radyo Mecmuası*, sy. 34, Ankara 1944, s. 16-17; a.mlf., "Refik Fersan, Fahire Fersan", *Radyo Haftası*, sy. 19, İstanbul 1950, s. 31-32, 47; "Üstad Refik Fersan", *TMD*, sy. 8 (1948), s. 12; Halil Can, "Fersanları Uğurladık", a.e., s. 4; Baha Kayserilioğlu, "Fersanlar", a.e., sy. 37 (1951), s. 8-11, 32; Enver Ayas, "Refik Fersan Vefat Etti", *MM*, sy. 208 (1965), s. 104-105, 125; Sadı Yaver Ataman, "Bir Kayb'ın Arkasından", a.e., sy. 209 (1965), s. 141-142; Avni Anıl, "Ölümünün Altıncı Yılında Refik Fersan", *Musiki ve Nota*, sy. 20, İstanbul 1971, s. 20-23; Orhan Nasuhioğlu, "Ölümünün 8. Yıldönümünde Üstad Refik Fersan'ı Anarken", *MM*, sy. 285 (1973), s. 4-8; a.mlf., "Refik Fersan'ın Hatırasına", *MM*, sy. 392 (1982), (Bestekârlar Özel Sayıları, nr. 5), s. 12-13; Ruşen Ferit Kam, "Tanbûrî Refik Fersan", a.e., s. 4-5; "Fersan, Refik", *TA*, XVI, 265; Fersan (Refik), *İst.A*, X, 5693-5694; Öztuna, *BTMA*, I, 290-292.

NURİ ÖZCAN

FERİD EFENDİ

(1866-1929)

Son devir Osmanlı müderris ve şeyhlerinden.

Trabzon'a bağlı Çaykara kazasının Yesilalan köyünde doğdu. Asıl adı İbrâhim Hakkı'dır. Yazılarında bazan Ferîdâzâde İbrâhim Hakkı imzasını kullanmasına rağmen yöresinde daha çok Ferîdâ Efendi diye tanınır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber altmış üç yaşlarında vefat ettiğine göre 1866 yılında doğduğu söylenebilir. Fakir bir aileye mensup olduğundan çocukluğunda bir süre çobanlıktı yaptı. Daha sonra üstün bir zekâyâ sahip bulunduğunu farkederek bazı âlimlerin telkiniyle yörenin müderrislerinden Huşolu Numan Efendi'den İslâmî ilimleri tahsil etmeye başladı. Küçük yaşına rağmen her yıl ramazan ayında civar illere giderek vaazlar veriyor, heyecanlı konuşmalarıyla kalabalık cemaatlerin ilgisini çekiyordu. Tahsiline devam ederken Trabzon yöresindeki bazı illerde kısa süreli imamlık görevlerinde